วารสารวิชาการ วิจัย และนวัตกรรม มสธ. (มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์)
STOU Academic Journal of Research and Innovation (Humanities and Social Science)
ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม - ธันวาคม 2569) Vol. 6 No. 2 (July - December 2026)

Received: June 18, 2026
Revised: August 3, 2026
Accepted: August 12, 2026

โลกแห่งชีวิตและการต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม: ปรากฏการณ์วิทยาเชิงตีความว่าด้วยความเชื่อเรื่องพญานาคของผู้ที่มีพื้นฐานสายวิทยาศาสตร์ในจังหวัดนครพนม

Lifeworld and Cultural Identity Negotiating: An Interpretive Phenomenological Study of Naga Belief among Scientific Backgrounds in Nakhon Phanom Province

เดียว วรตั้งตระกูล (Dew Waratangtragool)[1]
E-mail: dew.wara@bumail.net

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ1) ทำความเข้าใจประสบการณ์ในชีวิตจริงและการให้ความหมายต่อความเชื่อเรื่องพญานาค 2) ตีความประสบการณ์การสื่อสารเชิงกลยุทธ์และความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคภายใต้บริบทความสัมพันธ์ทางสังคมและวิชาชีพ และ 3) อธิบายการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างเหตุผลทางวิทยาศาสตร์กับความเชื่อเรื่องพญานาค ผ่านการสื่อสารเชิงกลยุทธ์และการต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมภายในโลกแห่งชีวิตของผู้ประกอบวิชาชีพหรือผู้ที่มีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ในจังหวัดนครพนม การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพตามแนวทางปรากฏการณ์วิทยาเชิงตีความ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลักโดยคัดเลือกแบบเจาะจง จำนวน 7 คน ประกอบด้วย แพทย์ บุคลากรทางการแพทย์ สถาปนิก นักธุรกิจ ผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยว และนักการเมืองท้องถิ่น เครื่องมือวิจัยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง และวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวทางปรากฏการณ์วิทยาเชิงตีความ ผลการวิจัย พบว่า 1) การให้ความหมายผ่านประสบการณ์ชีวิตจริงในบริบทพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลก่อสร้างความหมายต่อพญานาคผ่านประสบการณ์ตรงและรากเหง้าวัฒนธรรมท้องถิ่นนครพนม มิใช่เพียงเรื่องเล่าหรือข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ 2) การสื่อสารเชิงกลยุทธ์และการต่อรองอัตลักษณ์ ผู้ให้ข้อมูลใช้ยุทธศาสตร์การสื่อสารแบ่งพื้นที่การเปิดเผยตามบริบทวิชาชีพและส่วนตัว พร้อมปรับเปลี่ยนภาษาเพื่อรักษาอัตลักษณ์ทางวิชาชีพและความเชื่อวัฒนธรรมไว้พร้อมกัน และ 3) การดำรงอยู่ร่วมกันของระบบความรู้และการยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ผู้ให้ข้อมูลใช้กรอบอธิบายเชิงวิทยาศาสตร์สลับกับความเชื่อผ่านกลไก Cognitive Polyphasia พร้อมใช้ความเชื่อเป็นกลไกยึด

---

[1] *นักศึกษาปริญญาเอก สาขาการบริหารแบรนด์และการสื่อสารเชิงกลยุทธ์ คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ (Ph.D. Student in Brand Management and Strategic Communication, School of Communication Arts, Bangkok University)*

เหนี่ยวทางจิตใจ เพื่อลดความตึงเครียดเชิงอัตถิภาวะจากความไม่แน่นอนในการประกอบวิชาชีพ งานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่าการดำรงอยู่ร่วมกันของเหตุผลเชิงวิทยาศาสตร์กับความเชื่อทางวัฒนธรรม มิใช่ความขัดแย้งที่รอการแก้ไข หากแต่เป็นสภาวะปกติของโลกแห่งชีวิตในสังคมร่วมสมัย และการสื่อสารความเชื่อของผู้มีพื้นฐานวิทยาศาสตร์สะท้อนปัญญาเชิงสังคมที่ควรได้รับการมองเป็นทักษะในการสร้างสมดุลชีวิต นอกจากนี้ ข้อค้นพบดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ความเชื่อมิได้ทำหน้าที่เพียงในฐานะศรัทธาส่วนบุคคล หากยังเป็นทรัพยากรทางจิตวิทยาที่ช่วยให้ผู้มีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์สามารถรับมือกับความไม่แน่นอน รักษาสมดุลระหว่างบทบาททางวิชาชีพกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และดำรงอยู่ร่วมกับเหตุผลเชิงวิทยาศาสตร์ได้อย่างมีความหมาย

คำสำคัญ โลกแห่งชีวิต ความเชื่อเรื่องพญานาค การสื่อสารเชิงกลยุทธ์ การต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ปรากฏการณ์วิทยาเชิงตีความ

Abstract

This research article aims to: 1) understand real-life experiences and meaning-making regarding the belief in Phaya Naga; 2) interpret strategic communication experiences and beliefs concerning Phaya Naga within the context of social and professional relationships; and 3) explain the coexistence of scientific reasoning and the belief in Phaya Naga through strategic communication and cultural identity negotiation within the lifeworld of professionals or individuals with a scientific background in Nakhon Phanom province. This study employed a qualitative research design based on an Interpretative Phenomenological Analysis (IPA) approach. Data were collected through in-depth interviews with seven purposively selected key informants, comprising physicians, medical personnel, architects, businesspersons, tourism entrepreneurs, and local politicians. A semi-structured in-depth interview guide was utilized as the research instrument, and the data were analyzed following the IPA framework. The research findings reveal the following: 1) Meaning-making through real-life experiences in a spatial context: The informants construct the meaning of Phaya Naga through direct experiences and the local cultural roots of Nakhon Phanom, rather than merely treating it as folklore or empirical facts. 2) Strategic communication and identity negotiation: The informants employ communication strategies to compartmentalize the disclosure of their beliefs based on professional and personal contexts. They adapt their language to maintain both their professional identities and cultural beliefs simultaneously. 3) Coexistence of knowledge

systems and psychological anchoring: The informants alternate between scientific explanatory frameworks and cultural beliefs through the mechanism of cognitive polyphasia. They utilize belief as a psychological anchor to alleviate existential tension arising from professional uncertainties. This research indicates that the coexistence of scientific reasoning and cultural belief is not a conflict awaiting resolution, but rather a normal condition of the lifeworld in contemporary society. The communication of beliefs by individuals with a scientific background reflects a form of social intelligence that should be regarded as a life-balancing skill. Furthermore, the findings demonstrate that belief functions not merely as personal faith, but as a psychological resource that helps individuals with scientific backgrounds cope with uncertainty, maintain a balance between their professional roles and cultural identities, and allow their beliefs to meaningfully coexist alongside scientific reasoning.

Keywords: Lifeworld, Naga Belief, Strategic Communication, Cultural Identity Negotiation, Interpretive Phenomenological Analysis

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในโลกสมัยใหม่ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิต การทำงาน และกระบวนทัศน์ของผู้คนอย่างกว้างขวาง แม้สังคมร่วมสมัยจะให้ความสำคัญต่อเหตุผลและองค์ความรู้เชิงประจักษ์ แต่ความเชื่อทางจิตวิญญาณและสิ่งเหนือธรรมชาติยังคงดำรงอยู่และมีพื้นที่ในชีวิตประจำวันของผู้คนจำนวนไม่น้อย ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า กระบวนการทำให้เป็นสมัยใหม่ (Modernization) มิได้นำไปสู่การเสื่อมถอยของศาสนาและความเชื่อตามที่ทฤษฎีความเป็นฆราวาส (Secularization thesis) เคยคาดการณ์ไว้ หากแต่ความเชื่อกลับถูกปรับเปลี่ยนรูปแบบและดำรงอยู่ร่วมกับเหตุผลเชิงวิทยาศาสตร์ในลักษณะที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น (Berger, 1999; Stark, 1999) หลักฐานเชิงประจักษ์ในระดับสากลพบว่า แม้ในกลุ่มประเทศพัฒนาแล้วหรือกลุ่มวิชาชีพวิทยาศาสตร์ขั้นสูง บุคลากรจำนวนมากยังคงถือครองความเชื่อทางจิตวิญญาณควบคู่ไปกับวิธีคิดเชิงวิทยาศาสตร์ (Sharp & Leicht, 2020) เช่นเดียวกับในบริบทสังคมไทยที่ปรากฏการณ์ “มูเตลู” และความเชื่อเชิงวัฒนธรรมเติบโตอย่างต่อเนื่องในทุกกลุ่มอาชีพ

ในบริบทสังคมไทย โดยเฉพาะพื้นที่ลุ่มน้ำโขง ความเชื่อเรื่องพญานาคยังคงผูกพันอยู่กับวิถีชีวิต วัฒนธรรม และความทรงจำร่วมของผู้คนมาอย่างยาวนาน (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2556) ทั้งนี้ จังหวัดนครพนมมีความโดดเด่นและแตกต่างจากจังหวัดริมแม่น้ำโขงอื่น ๆ เนื่องจากนครพนมมิได้เป็นเพียงพื้นที่ที่มีเรื่องเล่าคติชนดั้งเดิมเท่านั้น แต่ได้ยกระดับสู่การเป็น “ศูนย์กลางแลนด์มาร์กความเชื่อเชิงพื้นที่ยุคใหม่” ผ่านการสร้าง

ประติมากรรมขนาดใหญ่ เช่น พญาศรีสัตตนาคราช ซึ่งหลอมรวมความศรัทธาเข้ากับเศรษฐกิจสร้างสรรค์ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การเมืองท้องถิ่น และวัฒนธรรมประชานิยม (Popular Culture) อย่างเข้มข้น (พจมาน มูลทรัพย์, 2564) ส่งผลให้พื้นที่นี้กลายเป็นพื้นที่ปะทะและเชื่อมโยงระหว่างความทันสมัยกับศรัทธาอย่างเด่นชัด

ประเด็นที่น่าสนใจเชิงวิชาการคือ ผู้ประกอบอาชีพหรือผู้ที่มีพื้นฐานสายวิทยาศาสตร์ในพื้นที่นครพนม เช่น แพทย์ บุคลากรทางการแพทย์ สถาปนิก นักธุรกิจ/ผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยว และนักการเมืองท้องถิ่น ซึ่งได้รับการฝึกฝนให้คุ้นชินกับการใช้เหตุผล หลักฐานเชิงประจักษ์ และระเบียบวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ ยังคงมีความเชื่อหรือประสบการณ์เกี่ยวข้องกับพญานาค ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนสิ่งที่ Wallace (1966) เรียกว่า “การอยู่ร่วมกันของระบบความรู้” (Coexistence of Knowledge Systems) บุคคลกลุ่มนี้มิได้มองว่าวิทยาศาสตร์กับศรัทธาเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกันโดยสิ้นเชิง หากแต่พยายามอธิบายและจัดวางความเชื่อของตนให้สามารถดำรงอยู่ร่วมกับเหตุผลและชีวิตประจำวันผ่านการบริหารจัดการการสื่อสารและการแสดงตัวตน (Pargament, 1997)

ปรากฏการณ์ดังกล่าวมิได้จำกัดอยู่เฉพาะในสังคมไทย หากยังได้รับการยืนยันจากงานศึกษาต่างประเทศว่า ผู้ประกอบวิชาชีพด้านวิทยาศาสตร์และการแพทย์จำนวนไม่น้อยยังคงดำรงความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมควบคู่กับการใช้เหตุผลเชิงวิทยาศาสตร์ในการปฏิบัติงาน (Falade, 2019; Sharp & Leicht, 2020) สะท้อนว่าการอยู่ร่วมกันของระบบความรู้ทั้งสองมิใช่ปรากฏการณ์เฉพาะถิ่น แต่เป็นประเด็นที่เกิดขึ้นในหลายบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ข้อมูลจากสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2568) พบว่า ความสำคัญของจังหวัดนครพนมมิได้สะท้อนเพียงในมิติทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม หากยังปรากฏผ่านข้อมูลเชิงประจักษ์ด้านการท่องเที่ยว โดยข้อมูลจากกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาแสดงให้เห็นว่า ในปี 2567 จังหวัดนครพนมมีผู้เยี่ยมเยือนจำนวน 2,221,803 คน และสร้างรายได้จากการท่องเที่ยวกว่า 4,093.39 ล้านบาท สะท้อนบทบาทของจังหวัดในฐานะแหล่งท่องเที่ยวเชิงศรัทธาและวัฒนธรรมที่สำคัญของภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ความนิยมดังกล่าวส่วนหนึ่งเชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องพญานาคซึ่งได้รับการถ่ายทอดผ่านตำนาน ประเพณี พิธีกรรม และกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้นครพนมเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเหตุผลเชิงวิทยาศาสตร์กับความเชื่อทางวัฒนธรรมในบริบทของโลกแห่งชีวิตร่วมสมัย และไม่ได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะมรดกทางวัฒนธรรม หากยังเป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อการท่องเที่ยว เศรษฐกิจ และการสร้างอัตลักษณ์ของพื้นที่อย่างต่อเนื่อง (กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2568)

นอกจากมิติของการให้ความหมายแล้ว ความเชื่อเรื่องพญานาคยังสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการสื่อสารและการแสดงตัวตนในชีวิตประจำวัน ผู้ให้ข้อมูลบางส่วนเลือกพูดถึงความเชื่อเฉพาะกับบุคคลที่ไว้วางใจ หรือเลือกใช้ภาษาที่ทำให้ความเชื่อของตนดูสอดคล้องกับเหตุผลและบริบททางวิชาชีพมากยิ่งขึ้น

Goffman (1959) อธิบายผ่านแนวคิด Dramaturgical perspective ว่า ผู้คนมักแสดงตัวตนแตกต่างกันไปตามบริบททางสังคมที่เผชิญอยู่ โดยมีการจัดการ “เวทีหน้า” (Front stage) และ “เวทีหลัง” (Back stage) แตกต่างกัน แนวคิดดังกล่าวช่วยอธิบายว่า ผู้ที่มีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์อาจมีกลยุทธ์การสื่อสารและอธิบายความเชื่อเรื่องพญานาคที่แตกต่างกันไปตามสถานการณ์และคู่สนทนา ขณะเดียวกัน Berger และ Luckmann (1966) เสนอว่า ความจริงทางสังคม (Social reality) ถูกประกอบสร้างและดำรงอยู่ผ่านกระบวนการปฏิสัมพันธ์และการให้ความหมายร่วมกันของผู้คน ซึ่งช่วยอธิบายว่าเหตุใดความเชื่อเรื่องพญานาคจึงยังคงมีความหมายและพลังต่อผู้คนในสังคมร่วมสมัย แม้ในยุคที่วิทยาศาสตร์ครองอำนาจนำในการอธิบายโลก

แม้งานวิจัยที่ผ่านมาได้ศึกษาความเชื่อเรื่องพญานาคในมิติประวัติศาสตร์ ศาสนา คติชนวิทยา และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2556; ศิราพร ณ ถลาง, 2552) อีกทั้งมีงานศึกษาที่วิเคราะห์ปรากฏการณ์มูเตลูในมิติเศรษฐกิจและการตลาด (กฤษบดินทร์ วงค์คำ และ สุภาค์พรรณ ตั้งตรงไพโรจน์, 2569) แต่ยังพบช่องว่างทางการวิจัย (Research gap) ที่สำคัญอย่างน้อยสามประการ ประการแรก งานศึกษาที่ผ่านมามักให้ความสำคัญกับมุมมองของผู้ศรัทธาทั่วไปหรือผู้ประกอบพิธีกรรม โดยยังขาดการศึกษากลุ่มผู้ที่มีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ซึ่งดำรงอยู่ระหว่างสองระบบความรู้ ประการที่สอง งานวิจัยส่วนใหญ่มุ่งวิเคราะห์ในระดับโครงสร้างทางวัฒนธรรมหรือเชิงปริมาณ ทำให้ยังขาดความเข้าใจในระดับ “ประสบการณ์ในชีวิตจริง” (Lived experience) และกระบวนการให้ความหมายเชิงอัตวิสัยของบุคคล และประการที่สาม ยังไม่ปรากฏงานศึกษาที่มุ่งวิเคราะห์ “การสื่อสารเชิงกลยุทธ์” (Strategic communication) และการต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของผู้ที่ต้องเผชิญแรงตึงเครียดระหว่างเหตุผลเชิงวิทยาศาสตร์กับศรัทธาในชีวิตประจำวันอย่างเป็นระบบ

แม้ว่าพื้นที่หลายจังหวัดในลุ่มแม่น้ำโขงจะมีความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคในลักษณะคล้ายคลึงกัน แต่จังหวัดนครพนมมีลักษณะเฉพาะจากการที่ความเชื่อดังกล่าวยังคงเชื่อมโยงกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชน พิธีกรรมทางศาสนา และอัตลักษณ์ของเมืองอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังได้รับการผลิตซ้ำผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงศรัทธาและสื่อร่วมสมัย ส่งผลให้ความเชื่อเรื่องพญานาคมิได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะตำนานพื้นบ้าน หากยังเป็นส่วนหนึ่งของโลกแห่งชีวิต (lifeworld) ของผู้คนในพื้นที่อย่างชัดเจน จึงเป็นบริบทที่เหมาะสมต่อการศึกษาการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างเหตุผลทางวิทยาศาสตร์กับความเชื่อทางวัฒนธรรม

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาประสบการณ์ในชีวิตจริง การให้ความหมาย และการสื่อสารความเชื่อเรื่องพญานาคของผู้ที่มีพื้นฐานทางการศึกษาหรือประกอบอาชีพในสายวิทยาศาสตร์ในจังหวัดนครพนม ผ่านแนวทางปรากฏการณ์วิทยาเชิงตีความ (Interpretative phenomenological approach) ตามแนวคิดของ Smith et al. (2009) เพื่อทำความเข้าใจอย่างลุ่มลึกว่า บุคคลเหล่านี้อธิบาย จัดวาง สื่อสาร และดำเนินชีวิตอยู่กับความเชื่อเรื่องพญานาคภายใต้โลกแห่งชีวิต (lifeworld) ของตนอย่างไร อันจะเป็นการเติมเต็มช่องว่างทางวิชาการและขยายความเข้าใจต่อการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างวิทยาศาสตร์กับศรัทธาในสังคมไทยร่วมสมัย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อทำความเข้าใจประสบการณ์ในชีวิตจริง (Lived Experience) และการให้ความหมายต่อความเชื่อเรื่องพญานาคของผู้ประกอบวิชาชีพหรือผู้ที่มีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ในจังหวัดนครพนม
2. เพื่อตีความประสบการณ์การสื่อสารเชิงกลยุทธ์และความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคภายใต้บริบทความสัมพันธ์ทางสังคมและวิชาชีพของผู้ประกอบวิชาชีพหรือผู้ที่มีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ในจังหวัดนครพนม
3. เพื่ออธิบายการดำรงอยู่ร่วมกัน (Coexistence) ระหว่างเหตุผลทางวิทยาศาสตร์กับความเชื่อเรื่องพญานาค ผ่านการสื่อสารเชิงกลยุทธ์และการต่อรองอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมภายในโลกแห่งชีวิตของผู้ประกอบวิชาชีพหรือผู้ที่มีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ในจังหวัดนครพนม

การทบทวนวรรณกรรม

แนวคิดโลกแห่งชีวิตและปรากฏการณ์วิทยาเชิงตีความ

แนวคิดโลกแห่งชีวิต (Lifeworld) ของ Husserl (1970) เสนอว่า ประสบการณ์มนุษย์ไม่ได้แยกออกจากโลกที่ตนดำรงอยู่ แต่ถูกหล่อหลอมผ่านการรับรู้ทางกาย เวลา และวัฒนธรรม ก่อนจะถูกกรองด้วยตรรกะเชิงวิทยาศาสตร์ Heidegger (1962) พัฒนาต่อว่ามนุษย์ดำรงอยู่แบบ “อยู่ท่ามกลางโลก (Being-in-the-world)” อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทำให้แม้ความเชื่อที่ดู “ไร้เหตุผล” ทางวิทยาศาสตร์ก็อาจมีความหมายทางอัตวิสัยที่ลึกซึ้ง โดยงานวิจัยนี้ใช้แนวทางปรากฏการณ์วิทยาเชิงตีความ (IPA) ของ Smith, Flowers และ Larkin (2009) ซึ่งมุ่งเข้าใจประสบการณ์ชีวิตจริง (Lived experience) ผ่านกระบวนการตีความสองชั้น (Double hermeneutic) โดยไม่ตัดสินว่าพญานาคมีจริงหรือไม่ แต่สำรวจว่าผู้ให้ข้อมูลรู้สึก คิด และดำรงชีวิตกับความเชื่อนั้นอย่างไร

การสร้างความจริงทางสังคมและการดำรงอยู่ร่วมกันของระบบความรู้

Berger & Luckmann (1966) ชี้ว่าความจริงถูกประกอบสร้างผ่านปฏิสัมพันธ์ทางสังคม การสื่อสาร และพิธีกรรมในชีวิตประจำวัน อธิบายได้ว่าเหตุใดความเชื่อเรื่องพญานาคจึงยังคงพลังทางสังคม เพราะถูกสืบสร้างต่อเนื่องในชุมชนลุ่มน้ำโขง ในระดับจิตวิทยาสังคม Moscovici (1976) เสนอแนวคิด Cognitive polyphasia ว่าบุคคลสามารถถือครองระบบความรู้ที่มีตรรกะต่างชุดกัน และสลับใช้ตามบริบทสถานการณ์ได้โดยไม่เกิดความขัดแย้งภายใน งานวิจัยในกลุ่มนักวิทยาศาสตร์ทั้งในแอฟริกาตะวันตก (Falade, 2019) และในสหรัฐอเมริกา (Sharp & Leicht, 2020) ยืนยันว่าการมีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้นำไปสู่การปฏิเสธความเชื่อทางวัฒนธรรม แต่ความขัดแย้งมักเกิดในมิติสังคมและวิชาชีพ มิใช่ในระดับญาณวิทยา

การสื่อสารเชิงกลยุทธ์และการต่อรองอัตลักษณ์

Goffman (1959) เสนอว่ามนุษย์จัดการการแสดงตัวตน (impression management) ต่างกันในเวทีหน้า (Front stage) และเวทีหลัง (Back stage) ซึ่งอธิบายได้ว่าเหตุใดผู้มีพื้นฐานวิทยาศาสตร์อาจเลือกใช้ภาษาและกรอบอธิบายที่แตกต่างกันเมื่อพูดถึงพญานาคในบริบทส่วนตัวและวิชาชีพ Latour (2005) เสนอว่าสังคมสมัยใหม่เป็นพื้นที่ที่เครือข่ายความรู้แบบไฮบริด (hybrid networks) ดำรงอยู่ร่วมกัน บุคคลสามารถเป็นได้ทั้งนักวิทยาศาสตร์และผู้ศรัทธาโดยไม่ขัดแย้งภายใน ในบริบทไทย อภิญญา เฟื่องฟูสกุล (2551) เน้นว่าอัตลักษณ์เป็นกระบวนการ “ต่อรองเชิงพลวัต” ระหว่างตัวบุคคลกับโครงสร้างสังคม-วัฒนธรรม การเชื่อในพญานาคของผู้มีพื้นฐานวิทยาศาสตร์จึงอาจเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เชื่อมกับรากเหง้าความเป็นคนลุ่มน้ำโขง มิใช่เพียงความเชื่อทางศาสนา

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและช่องว่างทางความรู้

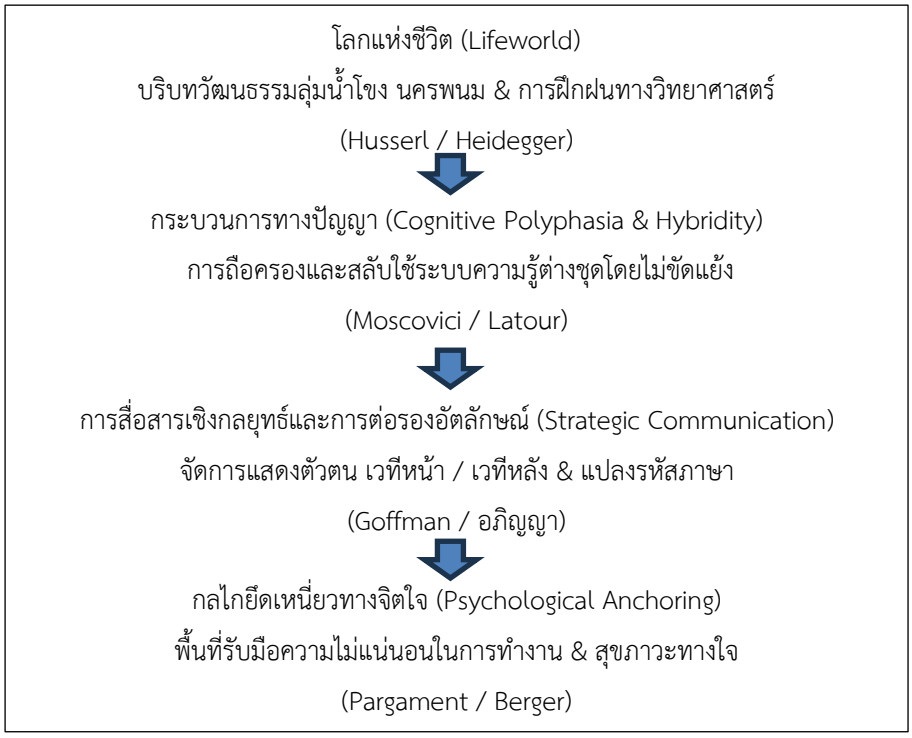
งานวิจัยเรื่องพญานาคในประเทศไทยส่วนใหญ่ศึกษาในมิติประวัติศาสตร์ ศาสนา และคติชนวิทยา ปฐม หงษ์สุวรรณ (2556) และสุริยา สมุทคุปติ์และพัฒนา กิติอาษา (2542) ชี้ว่าพญานาคเป็นสัญญะวัฒนธรรมหลักของชุมชนลุ่มน้ำโขง อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2555) เน้นว่าความเชื่อเป็นกรอบอธิบายโลกที่ยังทำงานอยู่ในชีวิตประจำวัน ขณะที่พจมาน มูลทรัพย์ (2564) วิเคราะห์พญานาคในฐานะคติชนสร้างสรรค์ที่ปรับตัวผ่านสื่อสมัยใหม่ และกฤษบดินทร์ วงค์คำ และสุภาค์พรรณ ตั้งตรงไพโรจน์ (2569) ศึกษาเรื่องจากความเชื่อสู่ทุนทางวัฒนธรรม: พลวัตของกระแสมูเตลูในสังคมไทย พ.ศ. 2558–2567 อย่างไรก็ตาม งานวิจัยที่ผ่านมายังขาดการศึกษาเชิงลึกในกลุ่มผู้มีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งต้องเผชิญกับแรงตึงเครียดระหว่าง “โลกรู้” (Episteme) ทางวิชาชีพ กับโลกแห่งชีวิตที่เต็มไปด้วยความหมายทางวัฒนธรรม งานวิจัยนี้จึงเติมเต็มช่องว่างดังกล่าว โดยศึกษาว่าผู้ประกอบวิชาชีพสายวิทยาศาสตร์ในจังหวัดนครพนมรู้สึก คิด สื่อสาร และจัดการอัตลักษณ์อย่างไรเมื่อต้องดำรงอยู่กับความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมที่ให้คุณค่าทั้งเหตุผลและศรัทธา

กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้แนวคิด โลกแห่งชีวิต (Lifeworld) และปรากฏการณ์วิทยาเชิงตีความ เป็นกรอบหลักในการอธิบายความสัมพันธ์ผ่านแผนที่ความคิด (Mental Map) ดังนี้ จุดเริ่มต้น: ประสบการณ์จากโลกแห่งชีวิต (Lifeworld) ทำให้เกิดสภาวะ Cognitive Polyphasia (การถือครองสองระบบความรู้) กลไกการสื่อสาร: บุคคลใช้ การสื่อสารเชิงกลยุทธ์ (Front/Back Stage) เพื่อต่อรองอัตลักษณ์ระหว่างวิชาชีพกับวัฒนธรรม ผลลัพธ์: เกิด Psychological Anchoring ซึ่งเป็นกลไกยึดเหนี่ยวจิตใจ ช่วยให้เหตุผลทางวิทยาศาสตร์และความศรัทธาดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืน

ตารางที่ 1 การจับคู่แนวคิดทฤษฎีกับวัตถุประสงค์การวิจัยและประเด็นผลการวิจัย

วัตถุประสงค์	แนวคิด/ทฤษฎีหลักที่ใช้	บทบาทในการวิเคราะห์	ตอบด้วยประเด็นที่
ข้อ 1 ประสบการณ์ชีวิตจริงและการให้ความหมาย	Lifeworld (Husserl, 1970); Being-in-the-world (Heidegger, 1962); IPA (Smith, Flowers, & Larkin, 2009)	ใช้เป็นฐานญาณวิทยาในการเข้าถึงประสบการณ์ก่อนการตีความด้วยกรอบวิทยาศาสตร์ และเป็นหลักการตีความสองชั้น	ประเด็นที่ 1
ข้อ 2 การสื่อสารเชิงกลยุทธ์และการต่อรองอัตลักษณ์	Impression management, Front/Back stage (Goffman, 1959); การต่อรองอัตลักษณ์เชิงพลวัต (อภิญญา เฟื่องฟูสกุล, 2546)	ใช้อธิบายการเลือกเปิดเผย–ปกปิด และการแปลงรหัสภาษาความเชื่อตามบริบทผู้รับสาร	ประเด็นที่ 2
ข้อ 3 การดำรงอยู่ร่วมกันของเหตุผลกับความเชื่อ	Cognitive polyphasia (Moscovici, 1976; Wagner et al., 2000); Hybrid networks (Latour, 2005); Social construction of reality และ Sacred canopy (Berger & Luckmann, 1966)	ใช้อธิบายกลไกทางปัญญาที่ทำให้ระบบความรู้สองชุดสลับใช้ได้ และกลไกยึดเหนี่ยวจิตใจที่รองรับความไม่แน่นอนเชิงอัตถิภาวะ	ประเด็นที่ 3

ภาพที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัยที่บูรณาการแนวคิดทางปรากฏการณ์วิทยา สังคมวิทยาความรู้ และการสื่อสารเข้าด้วยกัน

วิธีดำเนินการวิจัย

รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้แนวทางปรากฏการณ์วิทยาเชิงตีความ (Interpretive Phenomenological Analysis: IPA) เพื่อทำความเข้าใจประสบการณ์ชีวิตจริง (Lived Experience) การให้ความหมาย การสื่อสาร และการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างเหตุผลทางวิทยาศาสตร์กับความศรัทธาเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องพญานาคของผู้ให้ข้อมูล แนวทางดังกล่าวตั้งอยู่บนฐานคิดของ Heidegger (1962) ที่มองว่ามนุษย์ดำรงอยู่และให้ความหมายต่อโลกผ่านประสบการณ์และบริบทของชีวิตมากกว่าการรับรู้โลกผ่านเหตุผลเชิงวัตถุวิสัยเพียงอย่างเดียว ด้วยเหตุนี้ การศึกษาจึงมุ่งเข้าถึงโครงสร้างประสบการณ์ภายในของผู้ให้ข้อมูลผ่านวิธีวิทยา IPA ตามแนวคิดของ Smith, Flowers และ Larkin (2009) ซึ่งใช้กระบวนการ "ตีความสองชั้น" (Double Hermeneutic) กล่าวคือ ผู้วิจัยตีความประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูล ในขณะที่ผู้ให้ข้อมูลเองก็กำลังตีความประสบการณ์ของตน

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้วิจัยใช้การคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยกำหนดเกณฑ์คัดเลือกผู้ที่ (1) มีพื้นฐานทางการศึกษาหรือการประกอบอาชีพในสายวิทยาศาสตร์หรือสาขาที่เกี่ยวข้อง และ (2) มีประสบการณ์หรือความเชื่อเกี่ยวข้องกับพญานาคในบริบทพื้นที่จังหวัดนครพนม ได้ผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งสิ้น 7 คน ประกอบด้วย แพทย์ บุคลากรทางการแพทย์ สถาปนิก นักธุรกิจ/ผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยว และนักการเมืองท้องถิ่น ซึ่งเป็นจำนวนที่เหมาะสมและทำให้ข้อมูลบรรลุ สภาวะอิ่มตัวของข้อมูล (Data Saturation) ในคนที่ 7 โดยไม่พบประเด็นความหมายใหม่เพิ่มเติม ดังแสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 2 แสดงรายละเอียดผู้ให้ข้อมูลหลัก

รหัส	ชื่อสมมติ	อาชีพ
P1	หมอจำ	แพทย์
P2	พี่โป่ง	บุคลากรทางการแพทย์
P3	คุณต้น	สถาปนิก นักธุรกิจ
P4	คุณบิ๊ก	นักธุรกิจ นักการเมืองท้องถิ่น
P5	หมอโอ๊ต	แพทย์
P6	หมอจัมโบ้	แพทย์
P7	คุณนุ	นักธุรกิจ ผู้ประกอบการท่องเที่ยว

หมายเหตุ: ใช้ชื่อสมมติทั้งหมดเพื่อคุ้มครองความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลตามหลักจริยธรรมการวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured In-depth Interview) โดยพัฒนาประเด็นคำถามให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย ครอบคลุม 4 ด้านหลัก ได้แก่ ประสบการณ์ชีวิตจริงเกี่ยวกับความเชื่อพญานาค การให้ความหมายต่อประสบการณ์นั้น รูปแบบการสื่อสารเชิงกลยุทธเกี่ยวกับความเชื่อในบริบทต่าง ๆ และการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างเหตุผลทางวิทยาศาสตร์กับความศรัทธา

การสัมภาษณ์ใช้เวลาประมาณ 45–80 นาทีต่อคน ผู้วิจัยบันทึกเสียงและจดบันทึกภาคสนามควบคู่กัน พร้อมเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลสามารถเล่าประสบการณ์เพิ่มเติมได้อย่างอิสระ เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับโลกแห่งชีวิต (Lifeworld) ของผู้ให้ข้อมูลอย่างครอบคลุมและรอบด้านที่สุด

จุดยืนและภูมิหลังผู้วิจัย

ตามแนวทางปรากฏการณ์วิทยาเชิงตีความ (IPA) ผู้วิจัยตระหนักดีว่าผู้วิจัยคือเครื่องมือสำคัญในการตีความ (Interpretive Instrument) ผู้วิจัยเป็นนักวิชาการด้านการสื่อสารที่เติบโตในนครพนมและมีความสนใจด้านคติชนวิทยา เพื่อจัดการกับอคติส่วนตัว (Personal Bias) และข้อสันนิษฐานเบื้องต้น (Pre-understandings) ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการ Epistemic Bracketing โดยการจดบันทึกสะท้อนคิด (Reflexive Journaling) หลังการสัมภาษณ์ทุกครั้ง เพื่อแยกแยะระหว่างมุมมองส่วนตัวของผู้วิจัยกับชุดความหมายที่แท้จริงของผู้ให้ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวทางปรากฏการณ์วิทยาเชิงตีความ (IPA) ของ Smith et al. (2009) ซึ่งดำเนินการเป็น 6 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 อ่านและฟังการบันทึกการสัมภาษณ์ซ้ำอย่างละเอียดเพื่อทำความคุ้นเคยกับข้อมูล (Familiarisation)

ขั้นที่ 2 บันทึกข้อสังเกตเบื้องต้น ทั้งในระดับเนื้อหา ภาษา และความหมายเชิงบริบท (Initial Noting)

ขั้นที่ 3 พัฒนาหัวข้อเกิดขึ้น (Emergent Themes) จากรูปแบบความหมายที่ปรากฏในข้อมูล

ขั้นที่ 4 จัดกลุ่มและเชื่อมโยงหัวข้อที่เกิดขึ้นเข้าด้วยกัน (Searching for Connections)

ขั้นที่ 5 ทำซ้ำกระบวนการในกรณีถัดไปโดยตระหนักถึงข้อค้นพบจากกรณีก่อนหน้า

ขั้นที่ 6 สังเคราะห์หัวข้อร่วม (Shared Themes) ข้ามกรณีทั้งหมด

ความน่าเชื่อถือของข้อมูล

การศึกษานี้ใช้แนวทางตรวจสอบความน่าเชื่อถือตามแนวคิดของ Lincoln และ Guba (1985) ผ่านกลไก 4 ประการ ได้แก่ 1) การตรวจสอบกับผู้ให้ข้อมูล (Member Checking) นำผลการตีความกลับไปยืนยันความถูกต้องกับผู้ให้ข้อมูลเพื่อให้มั่นใจว่าสะท้อนประสบการณ์จริงของพวกเขา 2) การอธิบายบริบทอย่าง

ละเอียด (Thick Description) บันทึกบริบทของผู้ให้ข้อมูล สถานการณ์ และการสัมภาษณ์อย่างครอบคลุม เพื่อให้ผู้อ่านประเมินความสามารถในการถ่ายโอนผล (Transferability) ได้ 3) การสะท้อนคิดของผู้วิจัย (Reflexivity) ผู้วิจัยบันทึกมุมมอง สมมติฐาน และประสบการณ์ส่วนตัวที่อาจส่งผลต่อกระบวนการตีความ เพื่อความโปร่งใสทางวิชาการ และ 4) การตรวจสอบสามเส้า (Triangulation) พิจารณาข้อมูลจากหลายแหล่งร่วมกัน ทั้งการสัมภาษณ์ บันทึกภาคสนาม และเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การตีความมีความรอบด้าน

ผลการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้มุ่งทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่ซับซ้อนและหาได้ยากในวรรณกรรมไทย นั่นคือ โลกแห่งชีวิต (Lifeworld) ของผู้ที่มีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ในจังหวัดนครพนม กลุ่มคนที่เติบโตในพื้นที่ซึ่งความเชื่อเรื่องพญานาคหยั่งรากลึกในวิถีชีวิตและพิธีกรรมชุมชน ขณะเดียวกันก็ได้รับการฝึกฝนให้ใช้เหตุผลและหลักฐานเชิงประจักษ์เป็นบรรทัดฐานในการทำงานผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูล 7 คน ซึ่งประกอบด้วย แพทย์ บุคลากรทางการแพทย์ สถาปนิก นักธุรกิจ/ผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยว และนักการเมืองท้องถิ่น โดยผู้วิจัยพบว่าผู้ให้ข้อมูลมิได้มองความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์โดยตรง หากแต่พยายามอธิบายและจัดวางความเชื่อของตนให้สามารถดำรงอยู่ร่วมกับเหตุผล ชีวิตประจำวัน และบริบททางสังคมในรูปแบบที่หลากหลาย ผลการวิจัยสามารถสรุปได้ใน 3 ประเด็นสำคัญตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่ 1 การให้ความหมายต่อพญานาคผ่านประสบการณ์ชีวิตจริง

(ตอบวัตถุประสงค์ที่ 1 ประสบการณ์ชีวิตจริงและการให้ความหมายต่อความเชื่อเรื่องพญานาค)

ในพื้นที่จังหวัดนครพนม ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงและมีประวัติศาสตร์ความเชื่อเรื่องพญานาคสืบทอดมาหลายชั่วอายุคน ความเชื่อดังกล่าวมิใช่เพียงเรื่องเล่าในตำนาน หากแต่แทรกซึมอยู่ในสถาปัตยกรรมวัด พิธีกรรม และวิถีชีวิตประจำวันของผู้คน สำหรับผู้ที่เติบโตในบริบทนี้และภายหลังเข้าสู่เส้นทางวิชาชีพสายวิทยาศาสตร์ ความเชื่อเรื่องพญานาคจึงไม่ใช่สิ่งที่ต้องเลือกรับหรือปฏิเสธ แต่กลายเป็นส่วนหนึ่งของโลกแห่งชีวิตที่ถูกนำมาตีความใหม่ผ่านประสบการณ์ส่วนตัวของแต่ละคน โดยผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดในจังหวัดนครพนมสร้างความหมายต่อพญานาคผ่าน "ประสบการณ์ตรง" และ "ความผูกพันเชิงพื้นที่" มากกว่าการรับฟังเรื่องเล่าตำนานลอย ๆ โดยความหมายถูกจัดวางในฐานะส่วนหนึ่งของโลกแห่งชีวิต (Lifeworld)

ผลการศึกษา พบว่า ผู้ให้ข้อมูลแต่ละคนให้ความหมายต่อพญานาคแตกต่างกันไปตามประสบการณ์ชีวิตและบริบทของตนเอง โดยไม่ได้อิงอยู่กับตำนานหรือเรื่องเล่าเพียงอย่างเดียว หากแต่สัมพันธ์กับประสบการณ์เฉพาะตัวที่ผู้ให้ข้อมูลรู้สึกว่า “สัมผัสได้” จากชีวิตจริง สอดคล้องกับแนวคิดของ Husserl (1970) ที่มองว่าโลกแห่งชีวิตเป็นพื้นที่แรกเริ่มที่มนุษย์ให้ความหมายต่อสิ่งต่าง ๆ ก่อนจะถูกกรองด้วยกรอบทฤษฎีหรือตรรกะเชิงวิทยาศาสตร์ โดยหมอโอ๊ต แพทย์ที่ผ่านการฝึกฝนด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์มาตลอดชีวิต

การศึกษา ไม่ได้ปฏิเสธประสบการณ์ที่เขาไม่สามารถอธิบายได้ด้วยกรอบความรู้ทางการแพทย์ แต่กลับใช้ประสบการณ์นั้นเป็นสะพานเชื่อมสองโลก

> *"เราเรียนวิทยาศาสตร์มา เราก็เชื่อในเหตุผลนะ แต่บางอย่างมันก็เกินกว่าสิ่งที่เราเรียนมา เวลาเจอ เหตุการณ์บางอย่าง เราอธิบายไม่ได้ทั้งหมด มันเหมือนมีบางอย่างที่ทำให้รู้สึกว่า ศรัทธาก็ยังสำคัญ"* (หมอโอ๊ต, สัมภาษณ์, เมษายน 2568)

น้ำเสียงของหมอโอ๊ตสะท้อนความไม่แน่ใจที่อ่อนโยน เขาไม่ได้ยืนยันว่าพญานาคมีจริง แต่ก็ไม่ปฏิเสธว่ามีบางอย่างที่อยู่เหนือการอธิบายของเขา ในฐานะแพทย์ที่คุ้นชินกับการต้องพิสูจน์ทุกอย่าง การยอมรับว่า *"อธิบายไม่ได้ทั้งหมด"* จึงเป็นการก้าวออกจากความสบายใจทางวิชาการที่มีนัยสำคัญยิ่ง ในทางตรงข้าม คุณต้นสถาปนิกและนักธุรกิจที่เติบโตริมแม่น้ำโขง ให้ความหมายต่อพญานาคผ่านมิติของความผูกพันกับพื้นที่และรากเหง้าทางวัฒนธรรมมากกว่าประสบการณ์เหนือธรรมชาติ

> *"คนแถวนี้โตมากับเรื่องพญานาคอยู่แล้ว มันไม่ได้รู้สึกว่าเป็นเรื่องไกลตัว เวลาเจออะไรบางอย่าง เราก็อดเชื่อมโยงไม่ได้"* (คุณต้น, สัมภาษณ์, เมษายน 2568)

วลี *"อดเชื่อมโยงไม่ได้"* มีนัยทางภาษาที่น่าสนใจ เพราะบ่งชี้ว่าการเชื่อมโยงนั้นไม่ใช่การเลือก แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติจากการที่ร่างกายและความทรงจำได้ถูกหล่อหลอมในพื้นที่นี้มาตลอดชีวิต สอดคล้องกับแนวคิดของ Heidegger (1962) ว่าด้วยการ *"อยู่ท่ามกลางโลก"* ที่มนุษย์ไม่สามารถแยกตัวออกจากบริบทที่ตนเติบโตมาได้ ส่วนคุณนุผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยว สะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อของตนมิได้เกิดจากการรับฟังเรื่องเล่าเพียงอย่างเดียว หากเกิดจากประสบการณ์ที่ได้พบด้วยตนเองจนกลายเป็นความเชื่อที่มีความหมายในชีวิต

> *"ไม่ได้บอกกล่าวแล้วเราเชื่อ แต่เราเห็นด้วยตัวเอง มีประสบการณ์ด้วยตัวเอง ก็เลยรู้สึกว่ามันมีจริงในแบบของเรา"* (คุณนุ, สัมภาษณ์, เมษายน 2568)

คำบอกเล่านี้สะท้อนว่าการให้ความหมายต่อพญานาคเกิดจากประสบการณ์ตรงมากกว่าการยอมรับความเชื่อตามคำบอกเล่า ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดโลกแห่งชีวิต (Lifeworld) ที่ให้ความสำคัญกับประสบการณ์ของผู้กระทำก่อนการอธิบายด้วยกรอบเหตุผลเชิงทฤษฎี ขณะที่หมอจ๋า นำเสนอมิติอีกด้านหนึ่งของการให้ความหมาย นั่นคือ ความเชื่อในฐานะพื้นที่ทางจิตใจมากกว่าข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์

“บางครั้งเราไม่ได้ต้องการคำอธิบายทุกอย่าง” (หมอจ๋า, สัมภาษณ์, เมษายน 2568)”

ข้อความนี้สะท้อนแก่นของประเด็นได้ชัดเจน เพราะหมอจ๋าไม่ได้กล่าวถึงพญานาคโดยตรง หากกล่าวถึงความต้องการเชิงจิตวิทยาที่ลึกซึ้งกว่านั้น ความต้องการสิ่งยึดเหนี่ยวท่ามกลางชีวิตแพทย์ที่เต็มไปด้วยความไม่แน่นอน

โดยสรุปความเชื่อเรื่องพญานาคในโลกแห่งชีวิตของผู้ให้ข้อมูลมิได้ตั้งอยู่บนคำถามว่ามีอยู่จริงหรือไม่ หากแต่สัมพันธ์กับการให้ความหมายต่อประสบการณ์ ความรู้สึก และการดำรงชีวิตในแต่ละช่วงเวลา ความเชื่อดังกล่าวทำหน้าที่เป็นทั้งสายใยเชื่อมกับรากวัฒนธรรม พื้นที่รับมือกับความไม่แน่นอน และกรอบตีความประสบการณ์ที่วิทยาศาสตร์ยังไม่มีคำตอบ

ประเด็นที่ 2 การสื่อสารความเชื่อและการต่อรองอัตลักษณ์ในบริบทสังคมและวิชาชีพ

(ตอบวัตถุประสงค์ที่ 2 การสื่อสารเชิงกลยุทธ์และการต่อรองอัตลักษณ์)

บริบทวิชาชีพสายวิทยาศาสตร์มีบรรทัดฐานทางสังคมที่ชัดเจน ผู้ที่เรียนแพทย์หรือทำงานในสาขาวิทยาศาสตร์มักถูกคาดหวังให้ยึดถือเหตุผลและหลักฐานเชิงประจักษ์เป็นพื้นฐานในการพูดและตัดสินใจ ความคาดหวังดังกล่าวสร้างแรงกดดันเฉพาะตัวเมื่อบุคคลเหล่านั้นต้องสื่อสารความเชื่อที่ขัดหรือแตกต่างจากบรรทัดฐานดังกล่าว Goffman (1959) อธิบายปรากฏการณ์นี้ผ่านแนวคิดการจัดการการแสดงตัวตน (impression management) ที่บุคคลปรับวิธีแสดงออกตามบริบทและความคาดหวังของสังคม ผู้ให้ข้อมูลต้องเผชิญกับความคาดหวังทางสังคมต่อ “ความเป็นวิทยาศาสตร์” จึงเกิดการใช้กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อต่อรองอัตลักษณ์อย่างมีสติสัมปชัญญะ (Goffman, 1959; อภิญญา เฟื่องฟูสกุล, 2546)

ผลการศึกษาพบรูปแบบการสื่อสารเชิงกลยุทธ์ที่น่าสนใจหลายแบบในกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ตั้งแต่การเลือกซ่อน การเลือกเปิดเผยในบริบทที่ปลอดภัย ไปจนถึงการ ‘แปลงรหัส’ ความเชื่อให้อยู่ในภาษาที่เป็นที่ยอมรับในโลกวิชาชีพ หมอจ๋าเป็นผู้ที่สะท้อนให้เห็นการแบ่งพื้นที่การสื่อสารอย่างมีสติสัมปชัญญะที่สุด เธอรู้ว่าอะไรพูดได้ที่ไหน และทำไม

“ถ้าเป็นในโรงพยาบาล เราไม่ค่อยพูดเรื่องนี้ เพราะบางคนอาจมองว่าเราไม่เป็นมืออาชีพ แต่กับคนสนิทหรือคนที่เข้าใจ เราก็คุยได้” (หมอจ๋า, สัมภาษณ์, เมษายน 2568)

ในประโยคเดียว หมอจ๋าแสดงให้เห็นกลไก front stage และ back stage ของ Goffman (1959) อย่างสมบูรณ์ โรงพยาบาลคือ เวทีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามบรรทัดฐานวิชาชีพ ส่วนคนสนิทคือ เวทีหลังที่สามารถเปิดเผยตัวตนที่สมบูรณ์กว่าได้ การตระหนักรู้ถึงความแตกต่างนี้อย่างชัดเจนแสดงว่าเธอไม่ได้ซ่อนความเชื่อ

เพราะละอาย แต่เพราะเข้าใจบริบทของการสื่อสารอย่างลึกซึ้ง ส่วนคุณต้นเลือกใช้วิธีการสื่อสารที่เปิดพื้นที่ให้ผู้รับสารสร้างความหมายด้วยตนเอง มากกว่าการชี้นำให้เชื่อหรือไม่เชื่อ

> *“ผมก็จะเล่าทั้งสองมุม ทั้งมุมของตำนานที่มีอยู่ และมุมของประสบการณ์ของผู้คนที่เคยมาที่นี่ แล้วให้เขาตัดสินใจเอง”* (คุณต้น, สัมภาษณ์, เมษายน 2568)

วิธีการสื่อสารดังกล่าวสะท้อนการเลือกนำเสนอความเชื่อให้สอดคล้องกับบริบทและผู้รับสาร โดยเปิดพื้นที่ให้เกิดการตีความด้วยตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการการแสดงตัวตนของ Goffman (1959) ที่อธิบายว่าบุคคลสามารถปรับรูปแบบการสื่อสารให้เหมาะสมกับบริบททางสังคมที่แตกต่างกัน

โดยจากผลการศึกษาพบว่าผู้ให้ข้อมูลมิได้สอดคล้องกันอย่างสมบูรณ์แบบโดยไร้รอยต่อ หมอจ๋า และหมอโอ๊ต ยอมรับว่าในบางช่วงเวลาเคยเกิด *“ความตึงเครียดภายใน (Internal Conflict)”* โดยเฉพาะเมื่อต้องเผชิญกับคำวิพากษ์วิจารณ์จากเพื่อนร่วมวิชาชีพแพทย์ที่มองว่าความเชื่อเป็นเรื่องไร้เหตุผล ความรู้สึกกังวลต่อความน่าเชื่อถือทางวิชาชีพนี้กดดันให้พวกเขาทบทวนและระมัดระวังการแสดงออกอย่างมาก ซึ่งสะท้อนว่าการต่อรองอัตลักษณ์เป็นกระบวนการที่ต้องจัดการอยู่ตลอดเวลา ส่วนคุณบิ๊ก นักธุรกิจและนักการเมืองท้องถิ่นมองว่าการสื่อสารความเชื่อมิได้เกิดขึ้นผ่านการบอกกล่าวหรือโน้มน้าวโดยตรง หากเกิดจากการสื่อสารผ่านเครือข่ายทางสังคมและประสบการณ์ร่วมของผู้คน โดยกล่าวว่า

> *“จริง ๆ แล้วมันคือพลังของ Influencer พลังของปากต่อปาก พลังของสิ่งที่มันเป็น Link โดยอัตโนมัติของพื้นฐานความเชื่อของคนไทยอยู่แล้ว”* (คุณบิ๊ก, สัมภาษณ์, เมษายน 2568)

มุมมองดังกล่าวสะท้อนว่าการสื่อสารความเชื่อมิได้อาศัยเพียงการสื่อสารโดยตรง แต่เกิดจากการถ่ายทอดผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ ประสบการณ์ร่วม และการยอมรับของสังคม ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของการสื่อสารเชิงกลยุทธ์ที่อาศัยบริบทและผู้รับสารในการสร้างความหมายร่วม

โดยสรุป การสื่อสารความเชื่อเรื่องพญานาคของผู้ให้ข้อมูลมิได้เป็นเพียงการถ่ายทอดศรัทธา แต่เป็นกระบวนการต่อรองอัตลักษณ์ที่ซับซ้อน ผู้ให้ข้อมูลใช้กลยุทธ์หลายรูปแบบตามบริบท ได้แก่ การแบ่งพื้นที่การเปิดเผย (front/back stage) การแปลงภาษาความเชื่อให้เป็นที่ยอมรับ และการเลือกผู้รับสารที่ปลอดภัยเพื่อรักษาสมดุลระหว่างอัตลักษณ์ทางวิชาชีพและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไว้พร้อมกัน

ประเด็นที่ 3 การดำรงอยู่ร่วมกันของระบบความรู้และการยึดเหนี่ยวทางจิตใจ

(ตอบวัตถุประสงค์ที่ 3 การดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างเหตุผลทางวิทยาศาสตร์กับความเชื่อ)

หนึ่งในปรากฏการณ์ที่น่าสนใจที่สุดที่พบในงานวิจัยนี้คือ ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ไม่ได้เลือก “ฝั่งใดฝั่งหนึ่ง” ระหว่างวิทยาศาสตร์กับความเชื่อ แต่กลับใช้ภาษาและกรอบคิดทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือในการ “จัดวาง” ความเชื่อของตนให้มีที่ยืนที่สมเหตุสมผล กระบวนการนี้สะท้อนสิ่งที่ Moscovici (1976) เรียกว่า Cognitive polyphasia ความสามารถของมนุษย์ในการถือครองระบบความรู้ที่มีตรรกะต่างชุดกันและสลับใช้ตามบริบทได้โดยไม่รู้สึกขัดแย้งภายใน ซึ่งคุณต้นเป็นตัวอย่างของกลยุทธ์การแปลงภาษาความเชื่อให้เป็นภาษาวิทยาศาสตร์

> *“ผมไม่ได้มองว่าเป็นปาฏิหาริย์นะ แต่คิดว่าอาจเป็นพลังงานบางอย่างที่เรายังอธิบายไม่ได้”* (คุณต้น, สัมภาษณ์, เมษายน 2568)

การใช้คำว่า “พลังงาน” แทน “อิทธิฤทธิ์” หรือ “ปาฏิหาริย์” ไม่ใช่เรื่องบังเอิญ แต่สะท้อนการแปลงภาษาของความเชื่อให้สอดคล้องกับกรอบคิดทางวิทยาศาสตร์ เพื่อเชื่อมโยงสองระบบความรู้เข้าด้วยกัน โดยยังคงรักษาอัตลักษณ์ของผู้มีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ไว้ได้ โดยหมอจัมโบ้ นำเสนอมุมมองที่ตรงไปตรงมากว่าโดยไม่พยายามสร้างภาษากลาง แต่ยืนยันว่าทั้งสองโลกสามารถอยู่ร่วมกันได้โดยธรรมชาติ

> *“เราใช้วิทยาศาสตร์ในการรักษาคน แต่ในชีวิตจริงบางเรื่องมันต้องใช้ใจด้วย มันอยู่ด้วยกันได้”* (หมอจัมโบ้, สัมภาษณ์, เมษายน 2568)

ประโยค *“มันอยู่ด้วยกันได้”* ของหมอจัมโบ้มีความเรียบง่ายแต่ลึกซึ้ง เขาไม่ได้อ้างว่าทั้งสองอธิบายสิ่งเดียวกัน แต่มองว่าแต่ละชุดความรู้มีขอบเขตและบทบาทของตัวเองในชีวิต วิทยาศาสตร์สำหรับโรงพยาบาล ใจสำหรับชีวิต นอกจากนี้หมอโอ๊ตเสนอมุมมองที่กว้างขวางที่สุด โดยวางขอบเขตของวิทยาศาสตร์เองเป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดพื้นที่ให้ความเชื่อซึ่ง

> *“เราไม่ได้ปฏิเสธวิทยาศาสตร์นะ แต่บางทีวิทยาศาสตร์อาจยังไปไม่ถึงทุกอย่างก็ได้”* (หมอโอ๊ต, สัมภาษณ์, เมษายน 2568)

น้ำเสียงของหมอโอ๊ตมีความถ่อมตน เขาไม่ได้โจมตีวิทยาศาสตร์ แต่ตั้งคำถามกับความสมบูรณ์ของมัน การใช้คำว่า “อาจ” และ “ยังไปไม่ถึง” สะท้อนกระบวนการคิดเชิงวิทยาศาสตร์ที่แท้จริง การยอมรับว่าความรู้ปัจจุบันมีขีดจำกัด และนั่นเองที่เปิดพื้นที่ให้ความเชื่อดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรี

โดยสรุปผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่มิได้ละทิ้งเหตุผลทางวิทยาศาสตร์เพื่อรักษาความเชื่อของตน หากแต่ใช้กลยุทธ์หลากหลาย เช่น การแปลงภาษาความเชื่อเป็นภาษาวิทยาศาสตร์ การแบ่งขอบเขตการใช้แต่ละชุดความรู้ และการตั้งคำถามกับขีดจำกัดของวิทยาศาสตร์ เพื่อสร้างพื้นที่ให้ทั้งสองดำรงอยู่ร่วมกันในโลกแห่งชีวิตเดียวกัน

สำหรับด้านการดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างเหตุผล ความศรัทธา และการยึดเหนี่ยวทางจิตใจ บริบทวิชาชีพของผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ โดยเฉพาะแพทย์และบุคลากรทางการแพทย์ เป็นพื้นที่ที่ต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนและการสูญเสียอยู่เสมอ ในบริบทเช่นนี้ ความเชื่อทางจิตวิญญาณอาจทำหน้าที่เป็นกลไกรับมือ (coping mechanism) ที่สำคัญ ซึ่งงานวิจัยร่วมสมัยของ Falade (2019) ยืนยันว่าในกลุ่มผู้ประกอบวิชาชีพวิทยาศาสตร์ทั่วโลก ความเชื่อทางวัฒนธรรมและศาสนามิได้ลดลงตามระดับการศึกษา แต่กลับปรับตัวและดำรงอยู่ในรูปแบบที่เข้ากับบริบทวิชาชีพของแต่ละคน โดยคำให้สัมภาษณ์ของหมอจ๋าสะท้อนมิติทางจิตวิทยาเชิงอัตถิภาวะ (Existential need) ที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ไม่สามารถตอบสนองได้

> *“บางครั้งเราไม่ได้ต้องการคำอธิบายทุกอย่าง แต่ต้องการความรู้สึกว่าเรายังมีอะไรบางอย่างยึดไว้ได้”*(หมอจ๋า, สัมภาษณ์, เมษายน 2568)

คำว่า “ยึดไว้ได้” ในภาษาไทยมีความหมายที่ลึกกว่า “hold on” ในภาษาอังกฤษ มันสื่อถึงการมีสิ่งที่ป้องกันไม่ให้ตกหล่น ในบริบทของแพทย์ที่ต้องเผชิญกับความตายและความสูญเสียของผู้ป่วยอยู่เสมอ ความรู้สึกนี้จึงไม่ใช่ความอ่อนแอ แต่เป็นปัญญาเชิงอัตถิภาวะที่ช่วยให้ยังคงทำงานได้ต่อไป ซึ่งพี่โป่งบุคลากรทางการแพทย์ที่อยู่ในแนวหน้าของการเผชิญกับความเจ็บป่วยในโรงพยาบาล อธิบายบทบาทของศรัทธาในชีวิตการทำงานของตนอย่างตรงไปตรงมา

> *“เวลาทำงานโรงพยาบาล เราเจอเรื่องที่ควบคุมไม่ได้เยอะนะ บางครั้งศรัทธามันก็ช่วยให้ใจเราอยู่ได้”* (พี่โป่ง, สัมภาษณ์, เมษายน 2568)

วลี *“ช่วยให้ใจเราอยู่ได้”* มีนัยสำคัญ เพราะพี่โป่งไม่ได้กล่าวว่า ศรัทธาช่วยรักษาผู้ป่วย แต่บอกว่ามันช่วยรักษา *“ใจ”* ของผู้ดูแลผู้ป่วย มิตินี้แสดงให้เห็นว่าความเชื่อทำหน้าที่ในระดับจิตวิทยาส่วนบุคคลที่แยกขาดจากการปฏิบัติวิชาชีพ และไม่ขัดแย้งกับมาตรฐานทางการแพทย์แต่อย่างใด ส่วนคุณนุ อธิบายว่าตนไม่ได้มอง

ว่าวิทยาศาสตร์และความเชื่อเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกัน หากแต่ให้สัดส่วนของทั้งสองแตกต่างกันตามบริบทของการใช้ชีวิต มองว่าวิทยาศาสตร์ช่วยอธิบายสิ่งที่พิสูจน์ได้ ขณะที่ความเชื่อช่วยเติมเต็มมิติทางจิตใจและประสบการณ์ที่อธิบายไม่ได้ทั้งหมด

> *“สำหรับนุ วิทยาศาสตร์ก็ประมาณเจ็ดสิบเปอร์เซ็นต์ ส่วนอีกสามสิบเปอร์เซ็นต์ก็เป็นเรื่องของความเชื่อ”* (คุณนุ, สัมภาษณ์, เมษายน 2568)

มุมมองดังกล่าวสะท้อนการดำรงอยู่ร่วมกันของระบบความรู้ทั้งสองภายในโลกแห่งชีวิต โดยมิได้ทำให้เกิดความขัดแย้งในการใช้ชีวิตหรือการประกอบวิชาชีพ

โดยสรุปความเชื่อเรื่องพญานาคทำหน้าที่เป็นพื้นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจสำหรับผู้ให้ข้อมูลที่ต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนในชีวิตและการทำงาน การมีศรัทธาไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธเหตุผล แต่เป็นการยอมรับว่าชีวิตมนุษย์มีมิติที่เกินกว่าการอธิบายด้วยวิทยาศาสตร์เพียงอย่างเดียว และการดำรงอยู่ร่วมกันของทั้งสองไม่ได้เกิดจากความสับสน แต่เกิดจากปัญญาเชิงปฏิบัติที่หล่อหลอมมาจากประสบการณ์

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ศึกษาโลกแห่งชีวิตของบุคลากรสายวิทยาศาสตร์ในจังหวัดนครพนมที่ดำรงอยู่กับความเชื่อเรื่องพญานาค ผ่านแนวทางปรากฏการณ์วิทยาเชิงตีความ โดยสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก 7 คน สรุปผลการศึกษาเพื่อตอบวัตถุประสงค์ทั้งสามข้อดังนี้

ประการแรก ผู้ให้ข้อมูลก่อสร้างความหมายต่อพญานาคจาก “ประสบการณ์ตรง” และ “ความผูกพันเชิงพื้นที่” มิใช่จากเรื่องเล่าตำนานหรือจากการตัดสินเชิงข้อเท็จจริงว่าพญานาคมีอยู่จริงหรือไม่ ความเชื่อจึงทำหน้าที่เป็นสายใยเชื่อมกับรากทางวัฒนธรรมและเป็นกรอบตีความประสบการณ์ที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ยังไม่มีคำตอบ

ประการที่สอง ผู้ให้ข้อมูลใช้การสื่อสารเชิงกลยุทธ์อย่างมีสติในการต่อรองอัตลักษณ์ ประกอบด้วยการแบ่งพื้นที่การเปิดเผยระหว่างเวทีหน้ากับเวทีหลัง การแปลงรหัสภาษาความเชื่อให้อยู่ในถ้อยคำที่วงวิชาชีพยอมรับได้ และการเลือกผู้รับสารที่ปลอดภัย กลยุทธ์เหล่านี้มิได้เกิดจากความละอายในความเชื่อของตน หากเกิดจากความเข้าใจบรรทัดฐานของแต่ละพื้นที่การสื่อสารอย่างลึกซึ้ง

ประการที่สาม เหตุผลทางวิทยาศาสตร์และความเชื่อเรื่องพญานาคดำรงอยู่ร่วมกันได้ผ่านกลไกสองชั้นที่ทำงานประสานกัน คือกลไกทางปัญญา (Cognitive polyphasia) ที่ทำให้บุคคลถือครองระบบความรู้ต่างตรรกะได้พร้อมกันและสลับใช้ตามบริบท และกลไกยึดเหนี่ยวทางจิตใจ (Psychological anchoring) ที่ทำให้

ความเชื่อกลายเป็นทรัพยากรรองรับความไม่แน่นอนเชิงอัตถิภาวะในการประกอบวิชาชีพ โดยเฉพาะในกลุ่มแพทย์และบุคลากรทางการแพทย์

โดยสรุป การดำรงอยู่ร่วมกันของเหตุผลเชิงวิทยาศาสตร์กับความเชื่อทางวัฒนธรรมมิใช่ความขัดแย้งที่รอการแก้ไข หากเป็นสภาวะปกติของโลกแห่งชีวิตในสังคมร่วมสมัย และการที่ผู้มีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์สามารถสื่อสารความเชื่อของตนได้อย่างเหมาะสมกับแต่ละบริบท ควรได้รับการเข้าใจในฐานะปัญญาเชิงสังคม (Social intelligence) และทักษะในการสร้างสมดุลของชีวิต มิใช่ความไม่สอดคล้องทางความคิดที่ต้องแก้ไข

สำหรับการอภิปรายผลการวิจัยแบ่งออกเป็น 4 ประเด็นหลักที่สัมพันธ์กับแนวคิดทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบการศึกษา ดังต่อไปนี้

โลกแห่งชีวิตในฐานะพื้นที่ให้ความหมายก่อนวิทยาศาสตร์

ผลการวิจัยสอดคล้องกับแนวคิดโลกแห่งชีวิตของ Husserl (1970) ที่มองว่ามนุษย์ให้ความหมายต่อโลกผ่านประสบการณ์ก่อนจะถูกกรองด้วยกรอบทฤษฎีหรือตรรกะเชิงวิทยาศาสตร์ ความเชื่อเรื่องพญานาคในกรณีของผู้ให้ข้อมูลมิได้เริ่มต้นจากการตัดสินใจเชิงเหตุผล แต่เกิดขึ้นจากการที่ร่างกาย ความทรงจำ และความรู้สึกถูกหล่อหลอมในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงมาตลอดชีวิต สอดคล้องกับ Heidegger (1962) ที่เสนอว่ามนุษย์ดำรงอยู่ในโลกแบบ being-in-the-world อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การที่คุณต้น กล่าวว่า *“อดเชื่อมโยงไม่ได้”* จึงเป็นการสะท้อนธรรมชาติของโลกแห่งชีวิตที่แยกขาดจากประสบการณ์ท้องถิ่นไม่ได้

ข้อค้นพบนี้ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาความเชื่อทางวัฒนธรรมโดยใช้กรอบ “เหตุผล vs. ศรัทธา” เพียงอย่างเดียวอาจไม่เพียงพอ เพราะโลกแห่งชีวิตดำรงอยู่ก่อนการแบ่งแยกเชิงทฤษฎีดังกล่าว การทำความเข้าใจต้องเริ่มจากประสบการณ์ที่ผู้คน “รู้สึก” มิใช่เพียงสิ่งที่พวกเขา “คิด”

Cognitive Polyphasia และการดำรงอยู่ร่วมกันของระบบความรู้

ผลการวิจัยสอดคล้องกับแนวคิด cognitive polyphasia ของ Moscovici (1976) และแนวคิดเครือข่ายความรู้ไฮบริดของ Latour (2005) ที่เสนอว่ามนุษย์สามารถถือครองและใช้งานระบบความรู้ที่มีตรรกะต่างชุดกันได้พร้อมกัน โดยไม่จำเป็นต้องประสบกับความขัดแย้งภายใน ซึ่งหมอจัมโบ้กล่าวว่า *“มันอยู่ด้วยกันได้”* และหมอโอ๊ตเสนอว่า *“วิทยาศาสตร์อาจยังไปไม่ถึงทุกอย่าง”* แสดงให้เห็นกลไก cognitive polyphasia ในบริบทไทย ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบของ Falade (2019) ที่พบปรากฏการณ์เดียวกันในกลุ่มนักวิทยาศาสตร์ชาวแอฟริกาตะวันตก และ Legare et al. (2012) ที่แสดงให้เห็นว่าการใช้คำอธิบายหลายชุดพร้อมกันเป็นกลไกทางปัญญาที่เกิดขึ้นข้ามวัฒนธรรม

ข้อค้นพบนี้ชี้ให้เห็นว่า การดำรงอยู่ร่วมกันของวิทยาศาสตร์กับความเชื่อทางวัฒนธรรมมิใช่ความขัดแย้งที่รอการแก้ไข แต่เป็นสภาวะปกติของการรับรู้ของมนุษย์ในสังคมร่วมสมัย งานวิจัยไทยในอนาคตควรเปลี่ยนจากการศึกษา “ว่าใครเชื่ออะไร” ไปสู่ “กลไกใดที่ทำให้ระบบความรู้หลายชุดดำรงอยู่ร่วมกันได้” อย่างไรก็ตาม การดำรงอยู่ร่วมกันของเหตุผลทางวิทยาศาสตร์และความเชื่อมิได้หมายความว่าผู้ให้ข้อมูล

ยอมรับทุกองค์ประกอบของความเชื่อในระดับเดียวกัน ตัวอย่างเช่น คุณต้นยังคงตั้งคำถามต่อรายละเอียดบางประการของตำนาน แม้จะยอมรับว่าประสบการณ์ส่วนบุคคลทำให้ไม่อาจปฏิเสธความเชื่อดังกล่าวได้ทั้งหมด ข้อค้นพบนี้สะท้อนว่าการดำรงอยู่ร่วมกันของระบบความรู้ทั้งสองมิได้เกิดจากการยอมรับโดยปราศจากข้อสงสัย หากเป็นการเลือกให้ความหมายและสร้างสมดุลระหว่างเหตุผลกับประสบการณ์ในโลกแห่งชีวิตของแต่ละบุคคล

ความเชื่อในฐานะกลไกยึดเหนี่ยวทางจิตใจในบริบทวิชาชีพ

ผลการวิจัยเผยให้เห็นมิติที่ไม่ค่อยปรากฏในวรรณกรรมความเชื่อไทย นั่นคือบทบาทของความเชื่อเรื่องพญานาคในฐานะกลไกยึดเหนี่ยวทางจิตใจ (Psychological anchoring) ที่ดำรงอยู่ขนานกับการปฏิบัติวิชาชีพ โดยเฉพาะในกลุ่มแพทย์และบุคลากรทางการแพทย์ที่ต้องเผชิญกับความสูญเสียและความไม่แน่นอนเป็นประจำ คำกล่าวของหมอจ๋าว่า *“ต้องการความรู้สึกว่าเรายังมีอะไรบางอย่างยึดไว้ได้”* และของพี่โป่งว่า *“ศรัทธามันก็ช่วยให้ใจเราอยู่ได้”* สะท้อนสิ่งที่ Berger & Luckmann (1966) เรียกว่าหน้าที่ *“สร้างร่มเงา (Sacred canopy)”* ของความเชื่อในการป้องกันมนุษย์จากความสับสนเชิงอัตถิภาวะ (Existential chaos) ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับการปฏิเสธหรือยอมรับวิทยาศาสตร์แต่อย่างใด

ข้อค้นพบนี้ชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อทางวัฒนธรรมทำหน้าที่เป็นทั้งระบบการให้ความหมายและกลไกดูแลสุขภาวะทางจิตใจ โดยเฉพาะในวิชาชีพที่มีความกดดันสูง ข้อค้นพบนี้อาจมีนัยต่อการพัฒนาระบบดูแลสุขภาพองค์รวมที่เข้าใจมิติทางวัฒนธรรมของผู้ปฏิบัติงาน

การสื่อสารเชิงกลยุทธ์และการต่อรองอัตลักษณ์ในโลกวิชาชีพ

ผลการวิจัยสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการการแสดงตัวตน (Impression management) ของ Goffman (1959) ที่อธิบายว่า บุคคลปรับวิธีแสดงออกตามบริบทและความคาดหวังของสังคม ผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยนี้แสดงให้เห็นความสามารถในการสลับระหว่าง Front stage (เวทีหน้า บริบทวิชาชีพ) และ Back stage (เวทีหลัง บริบทส่วนตัว) ได้อย่างมีสติ โดยไม่ได้ซ่อนความเชื่อเพราะละอาย แต่เพราะเข้าใจบรรทัดฐานของการสื่อสารในแต่ละพื้นที่อย่างลึกซึ้ง กลยุทธ์การสื่อสารของคุณต้นที่เลือกนำเสนอทั้งมุมของตำนานและประสบการณ์ของผู้คน พร้อมเปิดโอกาสให้ผู้รับสารตีความและตัดสินใจด้วยตนเอง สะท้อนการจัดการการแสดงตัวตนและการเลือกวิธีสื่อสารให้เหมาะสมกับบริบทของผู้รับสาร สอดคล้องกับแนวคิดการต่อรองอัตลักษณ์เชิงพลวัต (Dynamic identity negotiation) ของ อภิญญา เฟื่องฟูสกุล (2546) ที่มองว่าบุคคลสามารถรักษาอัตลักษณ์หลายชุดไว้ได้พร้อมกันผ่านกลยุทธ์การนำเสนอที่ยืดหยุ่น ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบของ Sharp และ Leicht (2020) ที่พบว่าความขัดแย้งระหว่างอัตลักษณ์ทางวิทยาศาสตร์และอัตลักษณ์ทางความเชื่อมักเกิดในมิติสังคมมากกว่ามิติญาณวิทยา ขณะเดียวกัน คุณบิ๊กยังสะท้อนว่าการสื่อสารความเชื่อเกิดขึ้นผ่านเครือข่ายทางสังคม การบอกต่อ และการยอมรับของชุมชน ซึ่งช่วยขยายความเข้าใจเรื่องการสื่อสารเชิงกลยุทธ์ให้ครอบคลุมมิติการสร้างความหมายร่วมในสังคม

ข้อค้นพบนี้ชี้ให้เห็นว่า การสื่อสารความเชื่อของผู้มีพื้นฐานวิทยาศาสตร์มิใช่เรื่องของความไม่ซื่อสัตย์หรือความสับสน แต่เป็นปัญญาเชิงสังคม (Social intelligence) ที่ช่วยให้บุคคลรักษาความสัมพันธ์และความน่าเชื่อถือในหลายบริบทพร้อมกัน สิ่งนี้ควรได้รับการมองเป็นทักษะ มิใช่ความขัดแย้ง

ข้อจำกัดของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีข้อจำกัดที่ผู้อ่านควรพิจารณาประกอบการตีความผลการศึกษา 5 ประการ ดังนี้

ประการแรก ด้านขนาดและลักษณะของกลุ่มผู้ให้ข้อมูล การศึกษาใช้ผู้ให้ข้อมูลหลักเพียง 7 คน ตามธรรมเนียมของ IPA ที่เน้นความลึกของกรณีมากกว่าจำนวน (Smith et al., 2009) ข้อค้นพบจึงมิได้มุ่งสร้างข้อสรุปเชิงตัวแทน (Representativeness) หากมุ่งอธิบายโครงสร้างของประสบการณ์เฉพาะกรณี การนำผลไปใช้จึงต้องพิจารณาความสามารถในการถ่ายโอนผล (Transferability) ตามบริบทของผู้อ่านเอง

ประการที่สอง ด้านพื้นที่ศึกษา การศึกษาจำกัดอยู่เฉพาะจังหวัดนครพนมซึ่งมีลักษณะเฉพาะในฐานะศูนย์กลางแลนด์มาร์กความเชื่อเรื่องพญานาคร่วมสมัย ผลการศึกษาจึงอาจไม่สะท้อนประสบการณ์ของบุคลากรสายวิทยาศาสตร์ในจังหวัดลุ่มน้ำโขงอื่นที่ความเชื่อยังคงอยู่ในรูปคติชนดั้งเดิมโดยไม่ถูกผนวกเข้ากับเศรษฐกิจการท่องเที่ยวในระดับเดียวกัน

ประการที่สาม ด้านการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูล การเลือกแบบเฉพาะเจาะจงโดยกำหนดเกณฑ์ว่าต้อง “มีประสบการณ์หรือความเชื่อเกี่ยวข้องกับพญานาค” ย่อมมีอคติจากการคัดเลือก (Selection bias) โดยธรรมชาติ เพราะได้กันผู้มีพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ที่ปฏิเสธความเชื่อดังกล่าวโดยสิ้นเชิงออกไปตั้งแต่ต้น ข้อค้นพบเรื่องการดำรงอยู่ร่วมกันจึงอธิบายได้เฉพาะกลุ่มที่ยอมรับการอยู่ร่วมกันอยู่แล้ว มิใช่ข้อสรุปว่าบุคลากรสายวิทยาศาสตร์โดยทั่วไปเป็นเช่นนี้

ประการที่สี่ ด้านวิธีเก็บข้อมูล ข้อมูลทั้งหมดมาจากคำบอกเล่าย้อนหลังในการสัมภาษณ์ครั้งเดียวต่อคน จึงอาจได้รับอิทธิพลจากความคลาดเคลื่อนของความทรงจำ และจากการนำเสนอตนเองต่อผู้วิจัย (Social desirability) ซึ่งเป็นประเด็นที่มีนัยเป็นพิเศษในงานที่ศึกษาเรื่องการจัดการภาพลักษณ์โดยตรง การศึกษาในอนาคตอาจเสริมด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในสถานการณ์การสื่อสารจริง

ประการที่ห้า ด้านการตีความ แม้ผู้วิจัยจะใช้การกำกับอคติเชิงญาณวิทยา (Epistemic bracketing) การจดบันทึกสะท้อนคิด และการตรวจสอบกับผู้ให้ข้อมูล แต่ผู้วิจัยเติบโตในพื้นที่ศึกษาและมีความสนใจด้านคติชนวิทยาเป็นทุนเดิม การตีความจึงมิอาจปลอดจากตำแหน่งแห่งที่ของผู้วิจัยได้อย่างสมบูรณ์ ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ IPA ยอมรับในฐานะการตีความสองชั้น มิใช่ข้อบกพร่องที่ต้องกำจัด แต่เป็นสิ่งที่ต้องเปิดเผยให้ผู้อ่านประเมิน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย

1. ประโยชน์เชิงวิชาการ การศึกษานี้ขยายพรมแดนความรู้ด้านการสื่อสารและความเชื่อทางวัฒนธรรมใน 2 ทาง ได้แก่ ทางแรกคือ การเปลี่ยนหน่วยวิเคราะห์จากผู้ศรัทธาทั่วไปหรือผู้ประกอบพิธีกรรมมาสู่กลุ่มที่ดำรงอยู่ระหว่างสองระบบความรู้ ซึ่งเท่าที่ผู้วิจัยทบทวนวรรณกรรมพบว่ายังมีการศึกษาในบริบทไทยอยู่น้อย ทางที่สองคือ การเสนอให้เห็นว่ากลไกทางปัญญา (Cognitive polyphasia) กับกลไกทางจิตใจ (Psychological anchoring) มิได้ทำงานแยกจากกัน หากเชื่อมกันผ่าน “การสื่อสารเชิงกลยุทธ์” ซึ่งเป็นขั้นการวิเคราะห์ที่วรรณกรรมสายจิตวิทยาสังคมเดิมยังให้ความสำคัญน้อย

2. ประโยชน์เชิงนโยบายการสื่อสารสาธารณะ ข้อค้นพบมีนัยโดยตรงต่อคำถามที่ว่า “จะสื่อสารเรื่องวิทยาศาสตร์อย่างไรในสังคมที่ความเชื่อฝังรากลึก” ผลการศึกษาชี้ว่ายุทธศาสตร์การสื่อสารสาธารณะที่ตั้งอยู่บนสมมติฐาน “ขาดพร่องความรู้” (Deficit model) ซึ่งมุ่งลบล้างความเชื่อด้วยข้อเท็จจริง มีแนวโน้มจะล้มเหลว เพราะความเชื่อมิได้ทำหน้าที่ทางญาณวิทยาเพียงอย่างเดียว หากทำหน้าที่ทางอัตลักษณ์และทางจิตใจด้วย หน่วยงานด้านการสื่อสารสุขภาพและการสื่อสารวิทยาศาสตร์จึงควรปรับไปใช้แนวทางที่เรียนรู้จากกลยุทธ์ของผู้ให้ข้อมูลเอง คือ (1) ยอมรับขอบเขตของความรู้ทางวิทยาศาสตร์อย่างตรงไปตรงมาแทนการอ้างความสมบูรณ์ (2) ใช้ภาษาที่เปิดพื้นที่ให้ผู้รับสารตีความเอง แทนการชี้ถูกผิด และ (3) อาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์และผู้มีอิทธิพลในชุมชนเป็นช่องทาง มากกว่าการสื่อสารทางเดียวจากสถาบัน

3. ประโยชน์เชิงปฏิบัติต่อระบบสุขภาพและองค์กรวิชาชีพ ผลการศึกษาที่พบว่า ความเชื่อทำหน้าที่เป็นกลไกยึดเหนี่ยวจิตใจของแพทย์และบุคลากรทางการแพทย์ที่ต้องเผชิญความสูญเสียเป็นประจำ นำไปสู่ข้อเสนอที่เป็นรูปธรรม 3 ประการคือ ประการแรก โรงพยาบาลและองค์กรวิชาชีพควรบรรจุมิติทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบดูแลสุขภาวะทางใจของบุคลากร (Staff well-being) มิใช่มองเป็นเรื่องส่วนตัวที่อยู่นอกขอบเขตองค์กร ประการที่สอง หลักสูตรอบรมการสื่อสารเชิงวัฒนธรรม (Cultural competence) สำหรับบุคลากรสุขภาพควรครอบคลุมไม่เพียงการสื่อสารกับผู้ป่วยที่มีความเชื่อ แต่รวมถึงการจัดการความตึงเครียดเชิงอัตลักษณ์ของตัวบุคลากรเองด้วย และประการที่สาม องค์กรวิชาชีพอาจทบทวนบรรทัดฐานที่ทำให้บุคลากรรู้สึกว่าต้องปกปิดมิติทางจิตวิญญาณของตน ซึ่งงานวิจัยนี้พบว่าเป็นที่มาของความตึงเครียดภายในที่ต้องบริหารจัดการอยู่ตลอดเวลา

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ศึกษาเปรียบเทียบข้ามพื้นที่ระหว่างจังหวัดที่ความเชื่อเรื่องพญานาคถูกผนวกเข้ากับเศรษฐกิจการท่องเที่ยว (เช่น นครพนม หนองคาย) กับจังหวัดที่ยังคงอยู่ในรูปคติชนดั้งเดิม เพื่อทดสอบว่าบริบทเชิงพาณิชย์มีผลต่อการต่อรองอัตลักษณ์อย่างไร

2. ศึกษากรณีที่ไม่สอดคล้อง (Disconfirming cases) โดยเจาะจงคัดเลือกบุคลากรสายวิทยาศาสตร์ที่ปฏิเสธความเชื่อดังกล่าว เพื่อให้เห็นเงื่อนไขที่ทำให้การดำรงอยู่ร่วมกัน “ไม่” เกิดขึ้น

3. ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมหรือการวิเคราะห์บทสนทนาในสถานการณ์การสื่อสารจริง เพื่อตรวจสอบกลยุทธ์เวทีหน้า/เวทีหลังที่รายงานผ่านคำบอกเล่า

4. ขยายไปสู่วิชาชีพวิทยาศาสตร์อื่นที่มีบรรทัดฐานเชิงประจักษ์เข้มข้นแต่มีความไม่แน่นอนต่างชนิดกัน เช่น วิศวกร นักวิทยาศาสตร์ห้องปฏิบัติการ หรือนักบิน

บรรณานุกรม

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2568). *สถิติการท่องเที่ยวและกีฬา พ.ศ. 2567*. https://www.mots.go.th

กฤษบดินทร์ วงค์คำ, และสุภาค์พรรณ ตั้งตรงไพโรจน์. (2569). จากความเชื่อสู่ทุนทางวัฒนธรรม: พลวัตของกระแสมูเตลูในสังคมไทย พ.ศ. 2558–2567. *วารสารพุทธพัฒนศาสตร์ศึกษา (Online)*, *4*(2),74–103. https://so12.tci-thaijo.org/index.php/djbid/article/view/5314

ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2556). *นานมาแล้ว: มีเรื่องเล่า นิทาน ตำนาน ชีวิต*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พจมาน มูลทรัพย์. (2564). *คติชนสร้างสรรค์จากความเชื่อเรื่องพญานาคในภาคอีสานตอนบนของประเทศไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]. Chulalongkorn University Intellectual Repository. https://doi.org/10.58837/CHULA.THE.2021.786

ศิราพร ณ ถลาง. (2552). *ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2568). *สถิติรายปีประเทศไทย 2568 (Statistical Yearbook Thailand 2025)*. https://www.nso.go.th/public/e-book/Statistical-Yearbook/SYB-2025/

สุริยา สมุทคุปติ์ และพัฒนา กิติอาษา. (2542). *มานุษยวิทยากับโลกาภิวัตน์: รวมบทความ* [เอกสารทางวิชาการ]. ห้องไทยศึกษานิทัศน์ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2555). ถกความคิดสังคมศาสตร์ในสังคมไทย. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อภิญญา เฟื่องฟูสกุล. (2546). *อัตลักษณ์: การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด*. คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

อภิญญา เฟื่องฟูสกุล. (2551). *มานุษยวิทยาศาสนา: แนวคิดพื้นฐานและข้อถกเถียงทางทฤษฎี*. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Berger, P. L. (1999). The desecularization of the world: A global overview. In P. L. Berger (Ed.), *The desecularization of the world: Resurgent religion and world politics* (pp. 1–18). Ethics and Public Policy Center; William B. Eerdmans Publishing.

Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Penguin Books.

Falade, B. (2019). Religious and traditional belief systems coexist and compete with science for cultural authority in West Africa. *Cultures of Science*, *2*(1), 9–22. https://doi.org/10.1177/209660831900200102

Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Doubleday.

Heidegger, M. (1962). *Being and time* (J. Macquarrie & E. Robinson, Trans.). Blackwell. (Original work published 1927)

Husserl, E. (1970). *The crisis of European sciences and transcendental phenomenology: An introduction to phenomenological philosophy* (D. Carr, Trans.). Northwestern University Press. (Original work published 1954)

Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press.

Legare, C. H., Evans, E. M., Rosengren, K. S., & Harris, P. L. (2012). The coexistence of natural and supernatural explanations across cultures and development. *Child Development*, *83*(3), 779–793. https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2012.01743.x

Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage.

Moscovici, S. (1976). *La psychanalyse, son image et son public* (2nd ed.). Presses Universitaires de France.

Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. Guilford Press.

Sharp, C., & Leicht, C. (2020). Beyond belief systems: Promoting a social identity approach to the study of science and religion. In F. Elsdon-Baker & B. Lightman (Eds.), *Identity in a secular age: Science, religion and public perceptions* (pp. 111–126). University of Pittsburgh Press.

Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. Sage.

Stark, R. (1999). Secularization, R.I.P. *Sociology of Religion*, *60*(3), 249–273. https://doi.org/10.2307/3711936

Wagner, W., Duveen, G., Verma, J., & Themel, M. (2000). "I have some faith and at the same time I don't believe": Cognitive polyphasia and cultural change in India. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, *10*(4), 301–314. https://doi.org/10.1002/1099- 1298(200007/08)10:4<301::AID-CASP585>3.0.CO;2-V

Wallace, A. F. C. (1966). *Religion: An anthropological view*. Random House.